

ОТЕЦЪ ПАИСИЙ

ОБЩЕСТВЕНО-КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧЕСКО СПИСАНИЕ

СЪДЪРЖАНИЕ:

1. Д-ръ Г. В. Саржилиевъ — Сжествува ли международно задължение за общо ограничение на въоръженията.
2. Велко Думевъ — Въпросътъ за сръбско-българско сближение.
3. Т. Г. Баламезовъ — Къмъ въпроса за ревизията на договоритѣ. — Едно френско становище по чл. 19 отъ Устава за Обществото на народитѣ.
4. Георги Трайчевъ — Прилепъ презъ войнитѣ.
5. Д-ръ И. Кюстенджалиевъ — Добруджанскиятъ поземеленъ въпросъ предъ ромънския парламентъ.
6. Т. Г. Баламезовъ — Външенъ прегледъ.
7. Факти и документи. — Премиерата на Българския народенъ театъръ.
8. Изъ живота на Младежката група при съюза „Отецъ Паисий“.

Излиза презъ втора и четвърта седмица всѣки месецъ на 16 страници най-малко

Издание на Всебългарския съюзъ „Отецъ Паисий“

Редакция и администрация: ул. Алабинска, Коопер. търг. домъ, буква А, първи етажъ № 135
Телефонъ 4394.

Годишенъ абонаментъ: България 120 лв. странство 200 лв. предплатени
Полугодишенъ . . . . . 60 „ „ 100 „ „

Тая книга 10 лева

Прилепъ презъ войнитѣ

Обявата на Балканската война не бѣ изненада за македонското население. Зачестилитѣ атентати въ страната и клането на невинното население въ Щипъ, Дойранъ, Кочани, бѣха предвестници за края на турския режимъ. Положението всѣки день се влошаваше. По-интелигентнитѣ и подозрени прилепчани почнаха незабелязано да напушчатъ града. Едни хванаха гората, други, презъ Солунъ съ параходъ, заминаха за Русия. Малцина отъ подозрениитѣ останаха да излежаватъ въ турскитѣ затвори, като заложници Почна войната. Страхъ и трепетъ обзе населението, предъ неизвестността, що готви утрешния день. Споменитѣ отъ миналото, че турцитѣ, презъ войнитѣ, сж вършили масови кланета и изтжпления, всѣваха страхъ въ хри тиянското население. Само предположението, че Македония ще бжде автономна страна, кждето и турчина ще бжде равноправенъ членъ, даваше да се мисли, че нѣма да има изтжпления надъ не турското население; инакъ, ако да знаеха турцитѣ, че Македония ще имъ бжде огнета на вѣки, на прахъ и пепелъ биха обърнали страната и сѣчята нѣмаше да има край. Знаейки, че войната се води отъ 4 балкански съюзници, срещу турската империя, народа бѣ сигуренъ въ успѣшния край на балканцитѣ — Македония ще бжде свободна. Предъ тая перспектива съ нетърпение се очакваше часътъ, когато ще огрѣе зората на свободата и въ Прилепъ. Чуваше се за

боеветѣ на Куманово. Разбити турцитѣ не използваха стратегичнитѣ позиции на Бабуна. Тѣ минаваха транзитъ презъ Прилепъ, за да се спратъ по пътя за Битоля, на слабо укрепена линия — Селечка планина — Алинци — Рувци, откъдето лесно бѣха изтикали. За честъ на турцитѣ трѣбва да признаемъ, че неизвършиха никакво изтжпление. Напускайки града както властитѣ, така и бѣгащото население и покѣсно войската, не оставиха лоши спомени. Нѣщо повече даже. По посока на бѣгащитѣ турци често се даваха вистрели отъ българскитѣ младежи; спирани бѣха по единични турски войници и обезоржжавани отъ нашата младежъ, безъ да има каквато годя съпротива отъ тѣхна страна, или нѣкакво отжщение. На 27. октомврий 1912 г. града осъмна безъ турска власт. Два последни топовни гърмежи по посока на Бабуна, бѣха сигнала за последно сбогомъ на Прилепъ. На часовника личеше бѣло знаме. Голѣма бѣ радостта на прилепчани. На 24. октомврий се видни на кракъ цѣлия градъ и начело съ духовенството и черковнитѣ хоругви излизатъ внѣ отъ града, край казармитѣ, да посрещнатъ освободителитѣ. Голѣмо бѣ разочарованието на посрещачитѣ, когато видѣха да се ниже не българска, а сръбска армия. Нешастниците, тѣ мислѣха, че българска войска ще посрещатъ. И първиятъ въпросъ отправенъ отъ посрещачитѣ бѣ: „Кжде сж българитѣ? „Напракъ“, — студѣ

ния отговор на идящите. *Па ща сте вие*, последваха въпроси отъ нетърпеливти сърби. „*Булгари*“, бѣ общия отговоръ отъ прилепчани. Фердинандъ ви е турилъ това „*жрѣво*“ име, а вие сте „*правни срби*“, последваха обяснения отъ шовиниститѣ. „*Студенѣ потъ и янзата* (лоша болестъ) *ни прояде*“, казваха ми прилепчани. Още отъ първия моментъ разбрахме, че имаме работа съ „*сюзници-разбойници*“. И така стана. Въпрѣки тази необикновена изненада, прилепчани достойно се отстраиха предъ „*гостилъ*“, за такива ги считаха тѣ. Деньтъ на влизането въ града на сърбитѣ бѣ вторникъ, който предвещава лошо. Разтвориха портитѣ съ дветѣ поли и изнасяха отъ къщи: хлѣбъ вино, ракия, вода и „*бохчалъци*“ (облѣкло) за сръбската войска.

* * *

Прилепската чета има нареждане отъ Ц. К. да стегне въ боево отношение селскитѣ чети и да направи обща мобилизация. За тая цель мобилизирани сж 500—1000 души милиционери, които почнаха своитѣ атаки въ тила на турския аскеръ. Сщевременно дадени сж нареждания до населението: да не даватъ реквизиция на турцитѣ, обози и др. улеснения, като и българскитѣ младежи да не постъпватъ въ турската армия. Така забѣгна въ гората маса свѣтъ. Отъ България пристигатъ четитѣ на Мирче Найденовъ и Аргиръ, които се присъединяватъ съ прилепската чета и до последния часъ действуватъ заедружно, като авангардъ на настъпващитѣ сръбски войски. Четнишкото отдѣление се явява въ тилъ на турскитѣ войски по склоноветѣ на Селачка планина, при „*Студеница*“, където изплатени турцитѣ, напускатъ позицитѣ си и оставатъ голѣми складове отъ зѣни и муниции. Това улеснява минаването на Балканския проходъ отъ сръбскитѣ войски. За тая заслуга на четата, сръбския принцъ Павелъ, главнокомандующъ кавалерията, извика лично войводата М. Гюрлуковъ, за да му изкаже благодарността на сръбската армия, като му подарява единъ хубавъ конь. Очудени сж останали сърбитѣ отъ добре организиранията милиция и отъ дисциплината на четата.

А по адресъ на сръбскитѣ чети, които водели още отъ Сърбия, се изказвали неблагодарно, понеже били „*лопови*“ и негодни за очакваната помощъ. Следъ превземането на Прилепъ, Гюрлуковъ бива извиканъ отъ щаба на сръбската армия, за да съдействува по продоволството на войската. Градския български комитетъ и четата даватъ нареждане до населението въ града и околията, да се притекатъ на помощъ съ провизии. Въ 2—3 дена стига изобилна храна за хората и добитъка. Сръбскитѣ власти наново сж изненадани отъ силата и авторитета на революционната организация. Но това внимание бива само за кжсо време. Сърбитѣ започватъ да приказватъ, че завоеванитѣ мѣста ще сж тѣхни. Гюрлуковъ има среща по тая случай съ генералъ Бошковищъ, адютантъ на престолонаследника, който го моли да престане драженето на българското население, за да не се породятъ нежелателни конфликти. Генералтъ обещава да се устрои среща на Гюрлуковъ съ престолонаследника. Последниятъ, обладанъ отъ шовинизъмъ, почналъ да припомя историческото значение

на тоя край за сръбството, като дори увѣрявалъ, че сръбската кръвъ текла и въ жилитѣ на Гюрлуковъ. Следъ тая среща, наскоро биватъ извикани българскитѣ четници въ Битоля, ужъ отъ името на престолонаследника, [а това било подмамка, за да ги арестуватъ.

* * *

По всичко личеше, че сърбитъ дойдоха не като освободители, а като завоеватели. Както военнитѣ тѣй и администрацията действуха и разпореждаха като въ своя страна. Такива имъ бѣха инструкцитѣ отъ върховната власть. Тѣ знаеха още съ встѣпането въ македонска земя, че „*договора е парче книга*“. Само българскитѣ дипломати не можахъ да разбератъ това, та трѣбваше да се яви шовинистътъ Цвиничъ да твърди и мѣнява по нѣколко пѣти своитѣ научни теории за „*македонскитѣ славяни*“, за да видятъ българитѣ какъвъ „*честенъ сюзникъ*“ иматъ. Нѣщо по-лошо даже. Българскитѣ управници се отнасяха съ голѣма самоувѣреностъ къмъ сюзника вече „*разбойникъ*“ и тогава, когато предъ тѣхъ се изнасяха факти и се четеше грозната перспектива на положението. „*Договоръ имаме*“ викаше г. А. и успокояваше ресенчани и охридричани. По силата на тоя договоръ, обаче, сщия г. А. бѣ най-демонстративно изгоненъ отъ Струга; Такевъ и Василевъ — спрѣни въ Битоля и върнати транзитъ откъдето сж дошли. По силата на тоя договоръ забраниха ни да четемъ български вестници и се молиме на свой езикъ. И това бѣ въ началото още въ тѣй наречения меденъ месецъ, отъ нашето сюзничество. Глупици само, ижсогледни управници и дипломати докараха работата до тоя печаленъ край. Тѣ погубиха македонския идеалъ, тѣ поробиха Македония. Отъ друга страна смаяни останаха сръбскитѣ власти отъ здравето национално чувство на прилепчани и бодрия български духъ у тѣхъ. Ето защо, трѣбваше да насочатъ всички мѣрки, за да смажатъ тоя духъ у населението. И за постигане цельта, изборъ не правѣха въ сръбствата. Гнетъ мораленъ на първо време; икономически и физически по-късно. Затвориха българскитѣ училища; ограбиха кабинети и библиотеки; изгориха и изпочупиха пожщината и пособията, — училищата преобърнаха на болница, безъ особена нужда, понеже липсваха ранени, — сражения не се водеха съ турцитѣ по нашия край. Въ черквата на всѣка служба стоеше сръбски „*прота*“, пѣненето и служенето „*сърбизираха*“ съ свой „*националенъ*“ напѣвъ и интонация“, който за прилепчани се виждаше много оригиналенъ и смѣшенъ. И населението, обаче, немирваше. Прилепчани бойкотираха „сръбската служба“, дори и когато имаше официални сръбски молебствия, та трѣбваше съ заплашвания и глоби да каратъ народа да участвува въ черковнитѣ церемонии. Виждайки, че не стига моралния гнетъ, за да смажатъ българщината, властитѣ прибѣгватъ до економически такъвъ. Въ търговията предпочитатъ и даватъ улеснение на сърбоманитѣ, или на угодничавитѣ граждани, като правятъ явни спѣнки и прѣчки, подъ разни предлози, на частнитѣ, здравитѣ, непродажни българци. Понеже и чрезъ тая мѣрка не се задоволяваха „*културнитѣ*“ господари, дадоха свобода на сръбскитѣ „*кърволюци*“ — четници да терроризиратъ населението по начинъ,

каквото намират за най-практичен. И почнаха грабежит, побоищата, арести безъ причина и убийствата. За илюстрация на сръбския тероръ достатъчно е да се спомене само коварното убийство на учителя *Анастасъ Лютвиевъ*, извършено на 5. декемврий, само единъ месецъ следъ издаването на сърбитъ въ града. На 5. XII. срещу Никулденъ сръбскитъ власти ще даватъ банкетъ по случай рождения день на престолонаследника, на който сж били канени и нѣкои граждани. Между другитъ на банкетъ е и Лютвиевъ. Държатъ се тостове въ честь на краля, сръбската армия и др. голѣми. Нито дума, обаче, за *сюзницитъ—българи*. Става Лютвиевъ и държи тостъ за българския царъ — Фердинандъ. Недоволни отъ жеста на Лютвиевъ, по даденъ знакъ той бива извиканъ вънъ и предаденъ на сръбскитъ четници, които го заземждатъ на „лобното“ нѣсто, за да изчезне безследно навѣки. На писъцитъ и молбитъ на нещастната му майка, за да узнае где се дѣналъ синитъ, отговарятъ съ ирония и унизетъ. Следъ нѣкой день намѣрили само шапката на Лютвиевъ. Ето какъ разполагаха сръбскитъ управници съ живота и имота на българитъ въ Прилепъ, па и въ цѣлата окупирана отъ тѣхъ зона. Българскитъ четници бѣха изпоарестувани и прогонени. Петини македонцитъ да видятъ български войникъ, тешеха се съ присѣството на българскитъ четници поне. За да отбиятъ, обаче, всѣка надежда у българитъ за по-друга участъ, отъ сполетѣлата ги, сърбитъ почнаха да гонятъ и преследватъ нашитъ четници, до като единъ день злавятъ всички и ги арестуватъ въ битолския затворъ. Цѣли 36 часа сж държани тия четници безъ храна, мжчени и изтезавани, съ цель да ги унищожатъ. Населението не знае за тѣхното арестуване. Догаждатъ четниците, че ще бждатъ погубени безследно, намиратъ случай да известятъ на българската митрополия за тѣхната зла участъ. Праватъ се после постъжи предъ европейскитъ консулства, та биватъ освободени. Наредено е обаче, да се изпратятъ четниците за Прилепъ и по пжтя, изъ засада да бждатъ избити. Подозрайки туй, четниците се прибиратъ въ с. Оризари, въоръжаватъ се съ турски маузеры и така продължаватъ пжтя за Прилепъ. Подозренията и гоненията и тукъ не преставатъ, поради което Миланъ Гюрлуковъ заминава по каналенъ редъ за България, а Даме Поповъ, свещ. Тале Гюрлуковъ и синъ му Иванъ се укриватъ изъ Мариовско, отъ кждето се прехвърлятъ въ Сжботско (Воденско), при четата на дяконъ Евстати, въ зоната на българската окупирана област. На 4. январий 1913 г. извикани бѣха въ командването българския архиерейски намѣстникъ свещеникъ Ив. Антоновъ и директора на бълг. училища Ил. Ивановъ, на които имъ бѣ поржчано да обявятъ на българското население че „*български войски да не очакватъ и ако нѣкой си позволи да се отнесе предъзвикателно спрямо сръбската власт, ще бжде най-строго наказанъ*“. За сжщата цель бѣха облепени и афиширани заповѣдитъ изъ улицитъ. На населението се поржча да поставятъ фирми по сръбски, съ *ИЧ* на края, а кждето имаше български надписи по кждитъ, черквитъ и училищата — всички бѣха смѣнени съ сръбски.

* * *

Така силно натегнати станаха отношенията на новата властъ и гражданството, докато единъ день трѣбваше да пристѣпятъ къмъ обезоружаване на населението. Щомъ се рече, че „*бугарска е отарила ратъ намъ*“, трѣгнаха четнишки команди по българскитъ кжди за обискъ. За да покажатъ своята жестокоствъ, въ кждата на Х. . . измушкаха съ ножове очитъ на картината, представляваща царското семейство на руския императоръ Николай II, мислейки го за Фердинандъ. Сжщия день бѣха извикали всички учители въ околийското управление, за да деклариратъ, че ще останатъ на сръбска служба. На 11. юлий биватъ арестувани, нежалоуцитъ учители да останатъ на служба и поканени да заминатъ за България. На учителитъ дадохо свободенъ пропускъ, а учителитъ излежаваха въ скопския затворъ и заедно съ 50 други учители отъ Битола и Ресенъ, бѣха екстернирани презъ Смедероно.

* * *

Прогонени нашитъ четници отъ сръбскитъ власти се прибиратъ при българскитъ войски, кждето взиматъ участіе въ боеветъ съ турцитъ, при Малгара. Въ междузюзнишката война тѣ се числятъ въ опачението и се сражаватъ съ сърбитъ при Султаны-тепе. Часть отъ четниците на брой 40 души, подъ войводството на Миланъ Гюрлуковъ, се числятъ къмъ IV армия на генералъ Ковачевъ. Тукъ сж и четитъ на П. Чаулевъ, Миланъ Матовъ, Марко Ивановъ. Всички иматъ разузнавателна мисия и действуватъ партизански. Така, сгруппирани четитъ, минаватъ Вардара и превзематъ гарата Демир-капия. А при „цифлицитъ“ злавятъ едно сръбско отдѣление отъ 417 . . . съ 100 коня обозъ. Стигайки четитъ до Кавалари, българскитъ войски отстѣпватъ отъ Криволакъ. На заповѣдта на армията да се върнатъ четитъ назадъ, тѣ не се подчиняватъ. Тѣ слизатъ къмъ западна Македония и си пробиватъ пжтя за вжтрешността. Бидейки въ Мариово, заварва ги Букурешкия миръ. Прилепската чета съ Гюрлука остава да се подвизава въ страната, като замислюва да организира революционна дейность и противъ новитъ тираны. Въ нѣколко престрелки, обаче съ сърбитъ, четата бива разбита. Часть отъ четниците сж пленени, други разболѣли и следъ последващата амнистия се прибиратъ по домоветъ си. М. Гюрлуковъ, заедно съ единъ отъ най-старитъ четници Никола Долненчето заминава за Албания въ края на есенята, отъ кждето се прибиратъ въ България. А четнишкото отдѣление подъ ржководството на Спиро Тшовъ, заминава презъ Вардара за България. Така печално завърши дѣлото на нашитъ чети въ Балканската война.

* * *

Цѣла седмица сж продължили „*хуритскитъ*“ тържества — подписването на Букурешкия миръ. Радостъ и веселие сияело по лицето на сръбоманна Пере Грънчаръ и продажницитъ около него: Даме Набрѣлиевъ, Мияиле Зердевъ, Гоче Джамбазовъ и др. делегати. Само у българитъ личела тжга и пе-

чалъ смѣсени съ искрица отъ надежда, че станалото не е действителност, а снь. Дори се носелъ глухъ, че „сръбска ќе биди Македонија, кога ќе видимъ тапани да биятъ на прилепския градски часовникъ“. Сиречъ нѣщо невѣројтно. Дочуль тия думи Пере Грънчаръ, наредилъ да се качатъ два чифта тѣпани на часовника и да биятъ съ часове, за да се убѣдятъ прилепчани, че невѣројното е фактъ свършено. Окичили часовника съ знамена, а такъво било поставено и на Маркови кули. „Джумбуша“ процѣлжилъ по сърбоманските кѣщи съ изливане на много вино и ракия и съ гърмежи, отправяни по коминитъ на омразнитѣ бугарашки кѣщи. Тогава сж били изпровалени коминитѣ и на нашата кѣща отъ сръбскитѣ курушуми. Отъ ядъ и улаха мнозина сж пропикали кръвъ, приказваше ми единъ прилепски аптекаръ.

Следъ като станаша „законни“ господари на завладената земја, сърбитѣ замислили и за просвѣтата на „ослободенитѣ браца“. Презъ уч. 1913-914 г. отвараѣ основнитѣ училища и прогимназията: съ 17 души „професори“, за да ги затворятъ наново на 16. юни 1914 г., порзди обявената война отъ Австро-Унгарија.

Първоначално сръбскитѣ възпитатели си служили въ училището съ македонски диалект, но бидейќи чисти сърби, мжчю имъ било да говоратъ по македонски (бугарашки), та въвели строго сръбски езикъ. Главното внимание на „новитѣ просвѣтителѣ“ било да наводнатъ страната съ сръбска шовинистическа книжнина, ликътъ на св. Сава, сръбски карти по история и география. Сжциѣтъ давали често беседи и забави, на които се приказвало само за сръбската слава, сръбската сила, сръбската „сияйна армия“, а се корѣло всичко, що е „бугарско“, за да отвратятъ населението отъ „жрјавото име“. Наредили и пѣвчевски хоръ, който пѣлѣт и величаелъ всичко, шо е сръбско. На беднитѣ ученици сж давали обѣдъ, обуца, храна, а учебницитѣ получавали всички даромъ. Въпрѣки тия дарения, обаче, прилепчани рѣдко пращали децата си на „школо“, та трѣбвало власта да прибѣгне до глоби и наказания за населеното посещавање школото. Класоветѣ се по-составали отъ 150 ученици и ученички, а отдѣленијата отъ 600. Всичко 830 ученици и ученички. И прилепскитѣ училища, които отъ вѣкове не знаеха другъ езикъ освенъ български, трѣбваше да сж нѣми свидетели, какъ крехитѣ и невинни рожби на града се подлагатъ на инквизиција отъ новитѣ господари — „културни варвари“, за да станатъ тѣ сръбски „зјаци“.

* * *

Следъ Балканската война, сѣ Букурещкија договоръ, смѣни се само името на режима. Турското робство бѣ измѣнено отъ ново, по-страшно. Въмсто полумесеца, ще владѣе крѣста; въмсто обрезања атарјанинъ, ще господствува миропомазаниа и Христотъ последователъ братъ-сърбинъ и въмсто „яшасъ Султанъ-Хамидъ“ викаме „живио кралъ Петр“. Всичко това, цѣлата тая върволица отъ личности, вѣри и режими, не е много страшна. Страшно е новото робство, шо ни сполѣте; страшни сж методитѣ и приломитѣ, шо прилагатъ новитѣ „културни“ го-

сподари за постигане својата денационализаторска политика; страшно е новото робство, защото е двойно — политическо и духовно и докато првото — политическото, прави човѣка „робъ“, второто — духовното, съвсемъ го оскојтава и обезличава, като членъ отъ една нация. Нашиятъ народъ е изпитвалъ сладоститѣ въ недалечното минало на последното робство подъ „фанариотитѣ“ и знае шо значи да нѣмашъ мјзичинъ езикъ, родно училище и черква. И докато турското господство ни тежеше, че нѣмаме политическа свобода, новото иго — сръбското, ни отне езика, черква и училище — нај-цѣнното и нај-сѣлното дарение на единъ народъ. За постигане своитѣ цѣли, сърбитѣ не правѣха изборъ на срдѣствата. Гнетъ физически, гнетъ икономически, аристи, гоненија, глоби, тормоъз, воени наборы и м. др., ето срдѣствата. Не тѣј лесно се понасяше режима на „културнитѣ освободители“ — сърбитѣ, отъ мѣстното борческо население. То почна да реагира съ бѣгство отъ редоветѣ на „сияјната армия“, съ укривателство изъ затѣннитѣ мѣста изъ горитѣ, докато се създаде нуждиња контингентъ отъ олитни бойци, които, по невоља, бѣха заставени да вдигнатъ орѣжието и срещу новитѣ „тирани“, по-грозни и по-страшни и отъ турцитѣ. Така се тури начало на четнишкото движение и спрямо сръбската власт.

Месецъ преди пристигането на българитѣ, сръбскиятъ войвода Вангелъ обикаля Мариовито, за да тероризира по-немирнитѣ селяни. Въ четата му сж прибриани Димко отъ Крѣстецъ, Йовъ Пепелоговотъ отъ Варошъ. Шоѣмъ стигатъ при Бѣла-чешма, надъ Селце четницитѣ убиватъ Вангела и се прибиратъ въ българската чета, която квартирувала наблизо изъ планината.

Предъ Великденъ 1914 г. сформирова се чета отъ забѣгнали младежи отъ воена повинност, подъ шефството на Атанасъ Дјамото. Въ четата сж: Ладенъ отъ с. Кокре, Цѣтанъ отъ с. Пешани и др. Четата обикаля селата и наблюдава приемѣтъ у населението. Последното се отнася съчувствено къмъ революционното движение. Наскоро четата бива открита надъ с. Прилепецъ и става сражение съ потерата. Четата си послужила съ бомби и се спасява. Друга група забѣгнали младежи се укриватъ не далечъ отъ града, при „Шатаровъ каменъ“, подъ шефството на Георги Ивановъ Петрушевъ. Обсадени отъ войската всички забѣгнали младежи биватъ заловени, като повечето сж невѣоржжени. Гражданството, видѣйки нелегалната дейност, науча, че организатора на това дѣло е Даме Поповъ, отъ с. Долени. Гражданитѣ: И. К., Панту Карамбулевъ, Д. В., П. М., и др. повикаватъ Дамето и му предлагаатъ да поеме ржководството на четитѣ, като му обещаватъ пълна издрѣжка за четницитѣ. Даме приема сж готовностъ предложението. Поменатитѣ лица сж легалнија комитетъ въ града. Комитетѣтѣ въорѣжава и облича Дамето, около Великденъ. Тѣј подготвенъ, Даме замива за с. Варошъ, кждето се среща съ групата укриватели младежи при с. Заградъ. Тамъ сж били: К. М. Б-нъ, Н. Д., Б. К., и др. Четата сега постепенно се увеличава. Тя намира радушенъ приемъ и подкрепа у населението. Създаватъ се врѣзки и съ тиквешката чета, кждето сжшо сж организирани.

Така четнишкото движение се простира чак до Вардара. От Тиквешко прибират въ прилепската чета: Васил Караджата, Миланъ отъ с. Войница и др. младежи отъ с. Ракле. Организирането върви успѣшно. Наплави на забѣгнали младежи е голѣмъ, та става нужда да се преращатъ въ България по каналенъ редъ. Така увеличена четата се раздѣля на групи; една група за полето подъ ржководството на Н. К.; друго отдѣление за Мариово, подъ ржководството на Ат. Д.; трето отдѣление — прекоридъ, подъ ржководството на Д. Н.; четвърто — въ Заградскитѣ села, подъ ржководството на Коста, а Дамевата чета е околнискъ и обикаля цѣлия районъ. Тѣй разпредѣлени четитѣ прекарватъ цѣлото лѣто, есенята и зимата необезпокоявани отъ сръбскитѣ власти. Въоръжението и муницията четата снабдява отъ забѣгналитѣ младежи, които крадатъ оржие отъ складовѣтѣ. Тиквешкиятъ комитетъ дава своята материална подкрепа, като изпраща 85 лири на прилепския комитетъ. Сжщо така тиквешани пращатъ и облѣкло за нашитѣ чети. Презъ м. юлий Дамевата чета е открита отъ сърбитѣ надъ с. Заградъ. Завързва се сражение, което траяло три часа и въ резултатъ четата се спасява. Пакъ по туй време и полската чета имала среща съ жандармерийско отдѣление. Завежда се сражение, но четата се спасява. Следъ туй четитѣ не сж били обезпокоявани до обявата на войната отъ страна на България. Тиквешани държатъ въ течение прилепскитѣ чети за хода на европейската война. Тѣ първи сж съобщили за обявяването войната отъ страна на България. Нашитѣ чети се групиратъ и чакатъ момента, за да атакуватъ сръбскитѣ части. Тѣ сж на брой около 120 души. Сраженията на българската армия ставатъ вече близо до прилепско. Четитѣ иматъ нареждане отъ тиквешко да пристѣпятъ къмъ акция. Първата тѣхна акция е сжкването на телефонната и телеграфната мрежа къмъ с. Трояци, която служела за връзка на англо-френцитѣ при с. Вазарци, на р. Черна и Прилепъ. Караула на телефона бива плененъ и предаденъ на настѣпвающитѣ български войски въ с. Попадия. При с. Фаришъ четитѣ се срещатъ съ първитѣ български войскови части и взиматъ участие въ боя съ англо-френцитѣ, при с. Житолупъ.

Следъ падането на Велесъ въ прилепския районъ пристига и четата на Миланъ Гюрлуковъ, която придружавала кавалерийскитѣ части на конната дивизия на генералъ Таневъ. Въ с. Никодинъ Гюрлуковата чета заварва една сръбска рота отъ 150 д., която отивала да пресѣче пътя на българскитѣ части, при „клицурата“ край с. Дрѣново (Тиквешко), за да създаде връзка съ англо-френцитѣ. Завежда се сражение съ ротата, отъ която пленяватъ 40 войника съ единъ подпоручикъ, убиватъ единъ капитанъ, призематъ с. Никодинъ и отблъсватъ останалитѣ сърби къмъ височината „Бѣлото“ надъ с. Кръстецъ. Тукъ Гюрлуковата чета се среща съ прилепската милиция, ржководена отъ прилепскитѣ чети. Така сгрупирани тѣ чети сж на заповѣдта на настѣпвающитѣ български части. Тѣ служатъ за разузнаване позициитѣ на неприятеля и сж авангардъ на армията. За тая цель часть отъ четницитѣ и милицията подъ ржководството на Д. Поповъ и Спиросъ Тошевъ заминаватъ

по посока да проучатъ Плетварския проходъ. Въ с. Трояци посрѣщатъ сръбска жандармерия и комити, завързва се сражение, разбиватъ сърбитѣ, и четницитѣ стигатъ до плетварския проходъ. Проучватъ точно разположението на сръбскитѣ части и връщатъ се обратно въ с. Никодинъ, за докладъ на щаба на дивизията.

* * *

Мжчнопрезвимаеми бѣха Бабунскитѣ височини, при Соничка глава; много жертви се дадоха отъ наша страна. Голѣма бѣ грѣшката на военнитѣ, които мислѣха, че ще влезнатъ въ Прилепъ чрезъ тия именно височини. Късно вече се дава нареждане да се избиколи Прилепъ и ограднитѣ му височини отъ къмъ „Азотъ“ (Велешко). За тая цель четитѣ добиватъ заповѣдъ да се раздѣлятъ на две групи: едната на чело съ Д. Н., да остане на разположение на щаба, а другата — начело съ М. Гюрлуковъ и Д. Поповъ да замине по дефилето на р. Бабунъ, презъ „Азотъ“, за да проучи пътя, по който трѣбваше да мине кавалерийската дивизия. Така и стана. Първата четнишка група се движи около Соничка глава и Плетварския проходъ, а втората — рзучи пътя, като стигна чакъ до с. Десово (Прилепско). По-късно отъ тукъ свободно минаха кавалерийскитѣ части, които заобикаляйтъ града, явиха се въ тила на неприятеля и той бѣ принуденъ да отстъпи въ паническо бѣгство непривземаемитѣ до тогава крепости на Соничка глава. Така нашитѣ вършеха разузнавателната служба за настѣпвающитѣ войскови части до падането на Прилепъ, 3. ноември 1915 г. Следъ туй Дамевата чета се присъединява съ 4. македонски полкъ, 3. дружина и гони неприятеля къмъ Бродъ (Кичевско). Друга часть отъ четата подъ ржководството на Ат. Д. е командирована въ Мариово. А Гюрлуковата часть продължава пътя до падането на Битоля. Следъ падането на Крушово, Бродъ и Битоля, четитѣ се прибиратъ въ Прилепъ. По-късно на Дамевата чета се възлага наблюдателния пунктъ № 5, при с. Градешница (Мариовско), срещу неприятеля и навлизане въ зоната му, която милия продължила до края на войната. Друга часть отъ четата се прехвърля къмъ дефилето на Кичево-Бродъ, при Даутица планина, за да гони появилитѣ се сръбски контра-чети на Василия Тръбичъ, едновременно съ нишкото възстание на Коста Пеканецъ. Тази дейность продължи до отстъплението. А Миланъ Гюрлуковъ е командированъ при щаба на Партизанскитѣ отряди на генералъ Ал. Протогеровъ.

* * *

Около срѣдата на м. октомври 1915 г. въ Прилепъ се прѣсна слухъ, че българскитѣ войски сж минали Вардара, при Велесъ. На 18. с. м. появи се първия разузнавателенъ коненъ разредъ отъ къмъ с. Дрѣновоци, северно отъ града, идящъ отъ къмъ Азотъ — Велешко. Стрестнати сръбскитѣ власти отъ появата на българската армия, решаватъ да напуснатъ града на другия денъ 19. октомври. За единъ мигъ опраздниха се казарми, учреждения, къщи и всичко въ паническо бѣгъ потегли къмъ Битоля. Задържаването, обаче, на българската армия, която на-

сткпваше към Прилеп по Бабунския проходъ на „Соничка глава“, окуражи противника и следъ два дена върнаха се обратно бѣгащитѣ отъ града власти и учреждения. Главното настѣпление на българитѣ по шосето Велесъ-Прилепъ-Бабунскитѣ разклонения — Никодинска и Присадска планини, а фланговетѣ бѣха лѣвня — по шосето Градско-Тиквешъ-Прилепъ, дѣсеня — Азотъ-Велешко. Сърбитѣ бѣха се укрѣпили здраво въ мѣждодостъпнитѣ Бабунски разклонения — „Соничка глава“, за завладяването на които се водѣха люти и кръвопролитни боеве цѣли 10-15 дни.

Далоха се много жертви отъ дветѣ страни на прохода. За да се избѣгнатъ нови жертви, трѣбваше да се предприеме отъ българска страна обходно нападение на града, отъкъмъ северна страна, по посока Азотъ-Велешко, или Порѣчето-Кичевско. Достатъчно бѣ да се поваятъ кавалерийски части отъ тоя край, за да отстъпятъ сърбитѣ мѣждопроеземаемитѣ бабунски височини, защищавани съ два полка сръбска войска и „доброволци“ отъ разни мѣста. Пъкъ отъ тамъ, северно отъ Заградъ и въ далечното минало Прилепъ е билъ обсажданъ и завладяванъ отъ неприятеля, илящи отъ северъ. Трѣбваше и сега българскитѣ стратегии да иматъ това предъ видъ, за да икономисатъ време, жертви и трудъ. На 3 ноемврий 1915 г. Крали-Марковия престолень градъ, следъ 518 годишно турско робство и 3 годишно сръбско, видѣ желанната свобода. Първиятъ български войнъ, който влѣзна въ Прилепъ, бѣ капитанъ Конст. Жековъ, братъ на главнокомандуващия генералъ Жековъ, съ своята рота, отъ 22 полкъ (самоковски). Първи бѣха двама български войника, които на 3 ноемврий въ 9 ч. сутринята стигнаха въ черковния дворъ, посрещнати съ братски цѣлувки и отрупани съ цвѣтя, вѣнци и подаръци отъ прилепчани. При бѣгството сърбитѣ успѣха да запалятъ „режисето“ — тютюневия складъ.

Тѣ задигнаха и около 50 д. граждани, които ги откареха до Битоля съ намѣрение да ги погубятъ по пътя, както погубиха мнозина изъ Радовишко и др. градове. Благодарение възстѣпничеството на нѣкой лѣкаръ били оставени въ Битоля и спасени отъ явна смъртъ. Само Григоръ Кондовъ загина безследно, завлечень къмъ Гостиварско. Още съ пристигането си капитанъ Жековъ бѣ назначенъ за командантъ на града. Той свика първентѣ и назначава 7 чл. общинска комисия, съ председателъ Панче х Здравевъ и членове: Ил. Антоновъ. Йор. Бомболовъ, Кочо Количърковъ, Мих. Кимовъ, единъ турчинъ и още 2 българина. На 5. и 6. с. м. станаха посрещанията на войскитѣ илящи отъ Велесъ. На 5. вечерята пристигна конната дивизия на генералъ Таневъ. Посрещането на войскитѣ стана вѣнъ отъ града отъ цѣлия народъ: мѣже, жени и деца, които хвърляйки цвѣтя върху войницитѣ, пѣха не друго, а *Христосъ възкресе**, което по-късно възпѣ Ив. Вазовъ.

* * *

Радостта на прилепчани бѣ неопишуема. Презъ всичкото време на идването на войската, тѣ бѣха въ пълна услуга на армията. Мили картини бѣха гледнитѣ, когато старо и младо се надпреварваше

да носи вода, хлѣбъ, вино, ракия и други попарѣци за войската. Войската продължи гонението на неприятеля по направление къмъ Битоля, а града се грижеше за квартири, фуражъ, храна. Къмъ 19. число на месеца пристигна новоназначенъ кметъ, Тодоръ Кондовъ и помощницитѣ му: Д. Раевъ, Ив. Шабановъ и единъ турчинъ, които стояха до м. мартъ 1917 г. Следъ тая дата общинския съставъ се състоеше отъ кметъ Д. Раевъ и съветници: Ив. Шабановъ и Ил. Кузмановъ, които останаха до катастрофата. Първиятъ бѣ Трайче Ивановъ, следъ него дойде Хр. Ачевъ, Йорданъ Тренковъ, прилепския зетъ Робевъ и Петъръ Ачевъ.

Идването на генералъ Бояджиевъ и генералъ Макензень също така бѣ озаменувано съ тържествено посрещане отъ гражданството. Престолонаследника макаръ да идва много пѣти въ Прилепъ, не бѣ удостоенъ съ тържествено посрещане, поради строгото инкогнито, що пазеше при пътуването. На скоро следъ освобождението на града, общината даде банкетъ на офицеритѣ, находящи се въ града, на който присъстваха и видни граждани.

Следъ освобождението на града отъ сръбското иго, гражданитѣ бѣха готови да откриятъ ново български училища, но поради липса на помѣщения тѣхното отваряне закъсне. Всички учил. помѣщения бѣха заети отъ болницитѣ. За да удовлетвори желанието на родолюбивитѣ граждани, учителитѣ: Д. Бекяровъ и М. Какаразовъ прибираха частни ученици по къщитѣ и ги обучаваха. Едва презъ м. мартъ 1916 г. се назначи персоналъ отъ министерството за отваряне училищата. Ил. Кецевъ бѣ и. д. директоръ, а учители сж: Ф. Ракиджиевъ, Архимандритова, Р. Боцева, Ст. Богданова, М. Богоановъ, П. Тошевъ (гл. учителъ на основното у-ще). Отвори се основно училище и прогимназията (смѣсени) въ къщата на Маджаровци.

Следущата уч. 1916—1917 г. училищата прекараха нормално. Откриха се махаленскитѣ училища: „Хр. Ботевъ“ („На рида“), „Отецъ Паисий“ и Варошмахленското „св. Климентъ“.

Учебната година на приклучи съ актъ. Съ настѣпването катастрофата на „Добро поле“, 21. септемврий 1918 г., закриха се българскитѣ училища, за да не видятъ повече българско четмо. Тежка орисия, зла сждба.

Поради продължителността на войната, за побързото снабдяване запалната армия съ припаси и храна, презъ 1917 г. построи се въздушна линия по две посоки: отъ с. Степанци — по велешкото шосе до града и друга — отъ с. Дрѣново-Прилепъ, по шосето за Гралско. По-късно презъ 1918 г. по сѣщия пътъ построиха се и тѣснолинейни съобщения. Следъ отстъплението на Битоля, въ края на 1916 г., появи се първитѣ аероплани неприятелски ескадри, които отначало имаха само наблюдателна мисия, а по-късно станаха страшилища за народа и армията, трѣбваше да се правятъ подземия „скривалища“, за да се спасяватъ хората. Имало е случаи, когато хлѣбъ не сж могли да занесатъ на фурната за печене и оставало тестото неизползувано. Въпѣрки всички противоаероплани мѣрки, като обстрелване съ оръдия отъ Маркови-Кули и др. пунктове, неприятел-

ският аероплани успѣха да хвърлят бомби на нѣколко пѣти и взѣха човѣшки жертви.

Като фронтъ Прилепъ, следъ отстъплението на Битоля, бидѣ преобърнатъ на военен лагеръ. Войска, наша и съюзническа, муниции, складове, пълнѣха града и околността. Тѣснолинейниятъ, въздушниятъ линии, каминионитъ и автомобилитъ се движеха и работѣха денонощно и непрекъснато. Просто пѣтищата и улици бѣха потънали отъ голѣмата тежина и циркуляция. Мисля, че нѣма да съберкамъ, ако кажа, че Прилепъ, който въ мирно време броеше до 25 хиляди д. население, сега бѣше заприличалъ на казарма, съ двойно повече население — 50—60 хил. души. „Понасяше всички наседно нещастното население мълкомъ и безъ роптание. То видѣ и гладъ и лишение отъ помѣщения и страхове и убийство отъ неприятелскитъ аероплани. И бѣше готово то да даде още жертви отъ себе си, но да не дочакаше тоя часъ — на отстъплението, да не видѣше катастрофата. Тежко бѣ за всички тоя часъ, но за прилепчани, като най-близо до пробития фронтъ — Добро-поле, бѣ невъзможно да успѣятъ и прибератъ необходимото поне при бѣгството: обѣлко, храна, и завивка, па и колкото бѣха прибрали, трѣбваше да го изгубятъ по задръстения пѣтъ отъ ешалони, войски и движение. А бѣгството на Прилепъ бѣ насово. Още на 14. септемврий въ Прилепъ се разбра за пробива на фронта. На 15. с. м. се извърши последното тържествено погребение на майоръ Чолаковъ, починалъ на Добро-поле, а на 17. — срѣда, отъ рано още профучаха неприятелски аероплани, който си пѣха гранати надъ града като градушки. На 18. септемврий 1918 г. просто съ चुкещата, дете се казва, бѣха потеглили да бѣгатъ по кичевското шосе, но да не видятъ втори пѣтъ сръбско иго. Но, поради кѣщото време, неприятелътъ ги застигна, кой въ Кичево, кой въ Велесъ, кой въ Скопие — малко успѣха да стигнатъ границата и то повечето мѣже.

***

Мислейки се за пълни господари на положението, презъ окупационния 3-годишенъ периодъ, заеха се, особено германскитъ части, да преобразятъ физиономията на Прилепъ. Поставени мотори на всѣки почти площадъ, произвеждаха електрическа енергия, която използваша за развитието работилници и за осветление на къщитъ и улици. На германски градъ бѣ заприличалъ тогава града. „Прилепбургъ“ бѣше въ туй време нашия градъ. А година предъ катастрофата, бѣха замислили да инсталиратъ постоянна електрическа юзина. За целта бѣха избрали мѣстото срещу „Карабалича“, ждѣето се привършваха последнитъ инсталационни работи. Тѣмо се готвѣха да пунатъ въ движение машинитъ и катастрофата настъпи. Нѣколко часа бѣха достатѣчни да преобърнатъ въ развалини туй, що се гради и строи съ месеци и костваше близо милионъ лева. По сѣщия начинъ бѣха рушени други машинари, жельзопѣлжни материали, телеграфонощенски складове, муниционни, хранителни и фуражни. На адъ бѣ заприличалъ града отъ трѣсъкъ, пукотъ, пламъци и пушекъ. Земата се клатѣше. Появата на неприятелскитъ аероплани и хвърлянето бомби по къщитъ,

допринасяха за по-голѣма паника; въздуха трепереше, стѣклата се чулѣха по прозорциитъ. Позапалиха нѣкой и другъ дюкянъ нашитъ войски, колкото за да оставятъ лошъ споменъ у населението и сѣгомъ на Прилепъ.

Последнитъ български ариергарди бѣха на единия край на града, когато на другия — нахлуха неприятелскитъ патрули, състоящи се отъ негри, мароканци и французи. Цѣли дни сѣже точили неприятелски сили отъ френци, италиянци, гърци и сърби. Първи сѣж влѣзли французитъ, посрещнати отъ старейшинитъ градски, начело сѣ Д-ръ Юрданъ Бомболовъ, който ги привѣтаваша на френски. Сѣщиятъ бѣ и първия сръбски кметъ, назначенъ отъ сръбскитъ власти за награда, види се, за неприятелното и предизвикателно държане спрямо българскитъ власти. Късно, следъ 5 дни, пристигнала сръбската военна и административна власт. Изстѣплення е имало на първо време отъ колониянитъ войски, който сѣж грабили по дюкяни и къщи. Така било описано, следъ кратковременна свобода, Прилепъ — центъра на българщината на Македония, наново да види сръбско владичество. Не е, обаче, далечъ деи, когато града, що е родилъ: Методи Кусевъ, храбрия генералъ Григоръ Кюрючиевъ, Пера Тошевъ, Гога Ацевъ, Тале Христовъ, Никола Каранджуловъ, Братя Георги, Никола и Рампо Пешкови и цѣла плеяда достойни свои синове, живи и умрѣли, сполжили коститъ си за свободата на Македония, — ще запѣе наново „Христосъ възкресе“.

**

Затвърдили наново владичеството, съ помощта, разбира се, на цѣлъ свѣтъ, сърбитъ отварятъ пѣкназия въ Крали-Марковския градъ, полагатъ голѣми грижи за пробвѣтата на младото поколѣние, у който искатъ да всѣдятъ всичко що е сръбско, за да видятъ единъ день тия младежи „прави сърби“. Но, не гасне туй, що не се гаси. Явно доказателство за това е образуването на терористическа организация отъ сръбскитъ „гъзи“, която има за целъ да убива, пали и гори всичко, що е шовинистично, сръбско. Въ Прилепската гимназия е организирана тайна терористична група отъ ученицитъ на VI и VII класове, на брой 20 души, която има за задача да брани се всички сръдства своя роденъ езикъ, култура, обичаи и нрави. Водителъта на групата сѣж ученицитъ: Илиа А. Яновъ, Коце Домазетовъ, Ничо Кожаровъ, Нанко Фукаровъ, Керемидчиевъ, Илиа Р. Бутиковъ, П. Тодоровъ, Иванъ Арнауодичевъ, хърватинъ, Живой (хърватинъ), Д. Керпичевъ, Аспарухъ Попевъ, Димитровъ, Георги Дудевъ и др. Озлобена групата най-вече на учителя по естествена история Симеоничевъ, който билъ въ интимни неморални отношения съ ученицата Юлия Т. . . . отъ VII кл. и който тровалъ младежкитъ души съ най-шовинистични лъжи и измислици за „сръбството“, а огънь и жуелъ силенъ противъ „бугаритъ“, — решава: да запали гимназията, за да спаси прилепската младежъ отъ сръбската наука. Жребитно паднало на Благой Л. Балабановъ, да извърши тази акция. Вѣрненъ на клетвата. Благой поспива презъ една нощъ училището съ газъ и го запалва. Гръжданитъ, обаче, успѣли да загасятъ

пожара. Съзаклятниците ученици, смѣтайки тоя опитъ за недобре извършенъ отъ Благоя, подканятъ го да повтори палежа. Уплашенъ Благой, отказва да повтори акцията и другаритѣ му решаватъ да го погубятъ. На 27. вечерята срещу 28. априль 1922 г. маскирани съзаклятниците влизатъ въ домътъ на Благой, където останалъ самичекъ (родителитѣ му били на свадба) и го убиватъ. Цѣли два месеци бѣше забулено това мистернозно убийство. По предателството на едно хърватче (тѣхенъ другаръ) властта се добира

до вещевени доказателства, като открива: стжлба отъ вжже, маски и разни химикали отровни, както и самитѣ терористи. По тоя случай арестувани бѣха 13 ученика, които оковани въ желѣза и измжчвани цѣли две години, бидоха осждени по на 10 и 15 години строгъ тъмниченъ затворъ, който излежаватъ въ Пожаревачката крѣпость. Въпрѣки тоя нечуванъ тероръ, обаче, до ще день, когато изъ прилепскитѣ училища наново ще прозвучи българска речъ.